

NAVOIY LIRIKASIDA TABIAT VA INSON MASALASI

Karimova Dilnoza
Urganch davlat universiteti
1-bosqich magistranti

Annototsiya. Ushbu maqolada Navoiy ijodida qoʻllanilgan peyzaj va uning badiiy qimmatini haqida soʻz yuritilgan. Navoiy lirikasidagi tabiat unsurlari: shamol, gul, quyosh, tuproq kabi oʻbrazlar ijodkorning inson va tabiat orasidagi uzviy bogʻliqlikning ahamiyatini ochib berish uchun xizmat qilgan.

Kalit soʻzlar .Navoiy, peyzaj, tabiat, shamol, gul, quyosh, tuproq, obraz, inson, mahurat, lirika.

Аннотация. В данной статье рассказывается о пейзаже, использованном в творчестве Навои, и его художественной ценности. Элементы природы в лирике Навои: такие образы, как ветер, цветы, солнце, почва, служили раскрытию важности органической связи человека и природы.

Ключевые слова. Навои, пейзаж, природа, ветер, цветок, солнце, почва, образ, человек, мастерство, лирика.

Annotation. This article talks about the landscape used in Navoi's work and its artistic value. Elements of nature in Navoi's lyrics: images such as wind, flowers, sun, soil served to reveal the importance of the organic connection between man and nature.

Key words. Navoi, landscape, nature, wind, flower, sun, soil, image, human, skill, lyrics.

Alisher Navoiy hayoti va ijodi bilan bogʻliq muammolarga bagʻishlangan koʻplab ilmiy-tadqiqot ishlari mavjud. Fanda navoiyshunoslik deb nomlangan maxsus yoʻnalish paydo boʻlishining oʻziyoq bu sohadagi izlanishlar salmogʻini koʻrsatadi. Shu kungacha navoiyshunoslarning ikki-uch avlodi yetishib chiqdi. Abdurauf Fitrat, Ye.E.Bertels, O.Sharafiddinov, S.Ayniy, A.Saʼdiy, Oybek, M.Shayxzoda, H.Sulaymon, V.Zohidov, Izzat Sulton, V.Abdullaev, N.Mallaev, E.Rustamov, A.Qayumov, A.Hayitmetov, A.Rustamov, B.Valixoʻjaev kabi ulkan siymolarning mehnatlari samaralarisiz navoiyshunoslikni tasavvur etib boʻlmaydi. Keyinroq navoiyshunoslik maydoniga kirib kelgan Yo.Isʼhoqov, A.Abdugʻafurov, S.Gʻanieva, E.Shodiev, M.Hakimov, R.Vohidov, B.Akramov kabi olimlarimiz shoir ijodiyotini yanada chuqurroq oʻrganishga, yangi-yangi qirralarini kashf etishga

intildilar. Bugungi navoiyshunoslar oldida ancha keng imkoniyatlar paydo bo'lganligi uchun ham shoir ijodining kam o'rganilgan muhim jihatlariga e'tibor qaratilmoqda.

Alisher Navoiy lirikasida turli mavzular singari peyzaj mavzusi ham salmoqli o'rinni egallaydi. Umuman olganda tabiat tasviri, uning inson hayoti bilan chambarchas bog'liqligi Navoiy ijodida muntazam aks etgan. Tabiat va inson masalasi shoir ijodida san'at asari darajasiga ko'tarildi. Uning deyarli har bir asarida tabiat bilan bog'liq elementlarni uchratamiz. Har bir asardagi tabiat tasviri o'zgacha ma'noga anglatishga xizmat qilgan. Epik asarlarda ayri ma'noga kasb etsa, lirikada umuman boshqa ifodalarni ko'ramiz. Xuddi epik asarlar singari Navoiyning lirik asarlarida ham peyzaj lirikasi bilan bog'liq elementlarni ko'plab uchratishimiz mumkin. Tabiat lirikasi detallari xuddi boshqa detallar singari ma'lum mazmun-mohiyat kasb etishga xizmat qiladi. Ya'ni har qanday asarda ishtirok etuvchi elementlar faqat asarning shaklan emas, balki mazmunan ham boyitishga, unda ifodalanayotgan fikrni o'quvchiga singdirishga xizmat qiladi. Tabiat tasviri bilan bog'liq detallarning epik, lirik asarlarda ishtirok etishi Navoiygacha ham yangilik emas edi. Bungacha xalq og'zaki ijodi hamda boshqa turkigo'y, arab, fors-tojik shoirlar ijodida ham mavjud edi. Lirik janrlar sifatida eng mashhurlaridan hisoblangan g'azal va qasida janrlarining ilk ko'rinishlarida ham tabiat tasviri yetakchilik qilgan.

Turkiy adabiyotda ilk g'azal yozgan ijodkor bo'lmish Nosiruddin Rabg'uziy g'azalining mavzu ham tabiat tasviri haqida bo'lgan:

Kun hamalga kirdi ersa keldi olam navro'zi,
Kechdi bahman zamharir qish, qolmadi qori,buzi

Rabg'uziyning bu g'azali to'laqonli tabiat lirikasi, bahor tasviriga bag'ishlangan. Shu misolning o'ziyoq dastlabki g'azal namunalari, asosan, tabiat tasviri mavzusida bo'lganligini anglatadi. Aslida shunday bo'lishi ham tabiiy holat. Tabiatning go'zalligidan ilhomlangan shoir uni qalamga olgisi keladi, natijada tabiat vasf etilgan g'azallar yoziladi. Navoiy she'riyatida qo'llanilgan bahor, gul, gulzor, bulbul,shamol,suv, sahro,tabiat hodisalari, osmon jismlari, ranglar kabi detallar peyzaj lirikasi elementlarini tashkil qiladi. Navoiy she'riyatida aynan tabiat mavzusiga bag'ishlangan g'azallar unchalik ko'p emas, lekin peyzaj elementlari shoirning aksariyat g'azallarida uchraydi. Bu kabi detallarni shoir o'z g'azalida juda ko'p qo'llaydi. Ular g'azalda ma'lum poetik vazifani o'tashga xizmat qiladi. Misol tariqasida birgina shamol obrazini olaylik. Navoiy o'z g'azallarida shamol obraziga juda ko'p murojaat qiladi. Ijodkorning hatto epik asarlarida ham shamol obrazi

maʼlum poetik vazifani bajaradi (bunda birgina Farhod va Shirin dostonida Farhod vafoti oldidan sabo orqali yaqinlariga soʻnggi maktubini yoʻllaganini eslash kifoya).

Bu oʻrinda Navoiyning soʻz qoʻllash mahorati haqida gapirmay ilojimiz yoʻq. Shoir oʻz gʻazallarida bitta tavsir vositasining oʻzidagina emas uning sinonimlaridan ham mahorat bilan foydalanadi. Biz gʻazallarda birgina shamol soʻzining yel, sabo, nasim, samum, dovul kabi variantlarini qoʻllaganini koʻrishimiz mumkin. Shamol timsoli gʻazallarda, asosan, 2 xil poetik vazifani bajaradi:

1. Lirik qahramon shamol orqali oʻz maʼshuqasini ahvolidan xabardor qilmoqchi boʻladi. Koʻpincha bu murojaatlar nido sanʼati vositasida yuzaga chiqarilgan boʻlib, lirik qahramon (yaʼni shoirning oʻzi) shamoldan maʼshuqasi haqida soʻraydi, undan xabar kutadi:

Ey sabo, sharh ayla avval dilsitonimdin xabar,
Soʻngra degil koʻngul otlig notavonimdin xabar.

Ishq-muhabat mavzusida bitilgan bu gʻazalda lirik qahramon saboga murojaat qilib undan maʼshuqasi haqida xabar soʻraydi. Ey sabo, menga eng avval dilni oluvchi maʼshuqamdan xabar ber, shundan keyin koʻngil deb ataluvchi bir notavon haqida soʻzlagin. Oshiq oʻz yori ishqida shu qadar kuyganki, u hatto oʻz koʻnglidan ham seviklisi haqidagi xabarni ustun qoʻymoqda. Koʻngilning u yor hajrida qanchalik nochor ahvolga tushgani bilan shoir zarracha qiziqayotgani yoʻq. Uning faqat birgina oʻtinchi bor- yoridan xabar aytishsa boʻlgani. Bu vazifa esa gʻazalda saboga yuklatilgan.

Ey sabo, jonim halokin ayla jononimgʻa arz,
Yoʻqki jismi notavon ahvolni et jonimgʻa arz.

Bu gʻazalda esa yuqoridagi gʻazalning aks holatini koʻrish mumkin. Yor maʼshuqa hajrida shu darajaga borib yetganki, endi u hattoki oʻz holi haqida yoriga arz qilishga ham qodir emas, sababi uning joni halokat yoqasida. Shu sabab jononga oshiqning ayanchli holati haqida arz qilish saboga topshirilmoqda. Birinchi guruhga mansub gʻazallarining aksariyatida shamol obrazi matlaʼda kelgan holatini koʻrishimiz mumkin.

2. Shamol obrazi gʻazalda lirik qahramonlarni tasvirlash uchun xizmat qiladi: Sunbulin Layli ochibtur, yel abiroso emas,

Dogʻini Majnun qonatmish, lolayi humro emas.

Alisher Navoiyning bu gʻazalda qoʻllagan soʻzlari maʼnosini izlaydigan boʻlsak, yel- bu yoqimli tong shamoli. Erta tongda esgan mayin tong yeli inson dimogʻiga yoqimli hidlarni keltiradi. Abir esa xushboʻy modda, anbar. Layli oʻz

sunbulin (sochlari) yoyganda shunchalar xushbo'y hidlar taraladiki, tong yeli ham uningdek yoqimli hid taratolmaydi. Loladagi qizillik belgisi esa Layli ishqida devona holiga kelgan Majnun sababdir. Uning bag'ridan oqqan qon lolani qizartirgan. Hayotda uchraydigan oddiy holatlarga bu qadar chiroyli tamsil qo'llash holatlarini Navoiyda juda ko'p uchratishimiz mumkin. Shamol so'zining sinonimi sifatida qo'llangan yana bir misol ko'rsak:

Umid nahlini ashkim bila ne toza qilaykim,
Samumi hajr oni qul aylamish demayki, qurutmish.

□Qading niholiki bog'i hayot tarafini tutmish...□ dey boshlanuvchi bu g'azalning maqta□dan oldingi baytida muallif samum so'zini qo'llaydi. Bilamizki, samum, asosan, cho'llarda esadigan quruq, issiq shamol. Samum kuchli qumli bo'ron, ba□zida momaqaldiraq bilan birga kuzatilishi ham mumkin. Muallif tabiatda uchraydigan bu holatni tasvir vositasiga misol sifatida g'azalda ustalik bilan qo'llaydi. Oshiq umidi daraxtini ko'z yoshlari bilan qanchalik parvarish qilmasin, yor hajrining bu qadar issiq, bo'ronli shamoli bu daraxtni unishiga qo'ymay quritmoqda. Demak, yor hajri oshiq qalbidagi umid ildizlarini-da quritib tugatmoqda. Alisher Navoiy ijodini o'rganish davomida bu kabi chiroyli tamsillari juda ko'plab uchratishimiz mumkin.

Uning quyidagi misralarida esa tuproq elementini qo'llab juda chiroyli o'xshatish qilganiga guvoh bo'lamiz:

Haq ko'nglin aning bilikka maxzan aylab,
Har fanda arig' zotini yakfan aylab,
Johi taxtin charxi musamman aylab,
Tufroqdek ul o'zin furutan aylab.

Inson va tuproq ikkiligi badiiy adabiyotda bot-bot takrorlangan obrazlardir. Ammo Navoiy ijodida bu obrazlar o'zgacha ohanglarda jaranglaydi.

Iqbol anga davlat mayi payvast tutub,
Bu boda bila jonin aning mast tutub,
Haq ani sipehrdin zabardast tutub,
Tufrog'din ul vale o'zin past tutub.

Ushbu misralar orasida "Tufrog'din ul vale o'zin past tutub" misrasi ijodkor kechinmalarini yaqqol aks ettirgan misradir. Navoiy dahosi qanchalik yuksaklikka erishgan bo'lsa, inson sifatida shunchalik kamtarlikka intilgan zotdir.

Xulosa. Badiiy asar, xususan, gʻazalni mukammal bir sistema sifatida olib oʻrganish □ badiiy tafakkur taraqqiyotini, obrazlar inkishofini va, ayni paytda, shoirning badiiy-irfoniy olamini anglab yetishda muhim ahamiyatga ega. Shoir dunyoqarashi va badiiy olamini anglash esa uslub, uning tarkibiy qismlari, jumladan, mazmuni, obraz, badiiy san□atlar, kompozitsiya, badiiy metod va boshqa unsurlarga jiddiy e□tiborni talab qiladi. O□zbek adabiyotshunosligida Navoiy gʻazaliyotini tadqiq etish bo□yicha anchagina yutuqlarga erishilgan. Biroq, bizningcha, Alisher Navoiy gʻazallaridagi timsollarni peyzaj bilan mutanosiblikda oʻrganishni yanada chuqurlashtirish lozim. Zero, Navoiy ijodi, xususan, gʻazallari badiiyat, uning unsurlari vositasida har qanday ma□noni yetkazish mumkinligini isbotlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. – Т.: Фан, 1983.
2. Шарқ мумтоз поэтикаси Ҳамдулла Болтабоев талқинида. – Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси илмий нашриёти, 2006; 2008.
- 3.Тўхлиев Б. Бадий асарларни шарҳлаб ўрганиш (мумтоз адабиёт намуналари мисолида). Т.: ТДТУ, 2013.
- 4.Юсупова Д. Алишер Навоий “Ҳамса”сида мазмун ва ритмнинг бадий уйғунлиги. – Тошкент: MUMTOZ SOʻZ, 2011.
- 5.Навоий гулшани. Электрон кўлланма (А.Рустамов, А.Ҳожиаҳмедов, О.Мадаев, А.Тилавов).